

UOT 398;801,8**QURBANI AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT
FOLKLORŞÜNASLIĞINDA****A.HƏSƏNQIZI***Bakı Dövlət Universiteti**gunsel_gunsel@yahoo.co.uk*

Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığının ən çox diqqət yetirdiyi mövzulardan biri aşığı yaradıcılığı olmuşdur. Qurbani, Aşığı Abbas Tufarqanlı, Dədə Qasım, Aşığı Ələsgər, Bağdad xanım və başqaları ilə bağlı mühacirətdə araşdırmalar aparılmış, onların şeirləri yazıya alınmış və müxtəlif ölkələrdə nəşr edilərək təbliğ olunmuşdur.

Məqalədə Azərbaycanın mühacir ziyalıları Əhməd Cəfəroğlunun, Mehmet Sadıq Sənanın, Xavər Aslanın və başqalarının ustad aşığı Qurbani yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: mühacirət, folklor, vətən, Qurbani, aşığı

Mühacirətdə ilk dəfə Qurbani ilə bağlı məlumata M.S.Sənanın “Azərbaycan saz şairləri” məqaləsində təsadüf edilməkdədir. Burada müəllif Qurbani haqqında çox qısa məlumat vermiş, şeirlərinə əsasən onun hicri onuncu əsrdə yaşadığını müəyyənləşdirmiş, lakin nədənsə aşığın adını “Qurban” yazaraq, üç şeirini və dastandan kiçik bir parçanı məqaləsinə daxil etmişdir (10,55-57). Elə həmin ildə “Azərbaycan yurd bilgisi”nin dörd-beşinci sayında M.Şakirin “Aşığı Qurbaninin üç mənsuməsi” məqaləsi dərc edilmişdir ki, bu da söz sənətkarına olan böyük maraqdan xəbər verir. Müəllif müxtəlif mənbələrə əsasən Azərbaycanda və Anadoluda çox sevilən bu aşığın adının Qurbani olduğunu müəyyənləşdirdiyini, şeirlərinin də son bəndinin bu fikri təsdiq etdiyini bildirmişdir. Məmməd Sadıq bəyin məqaləsindəki şeirlərlə bağlı: Birinci mənsumənin məqta bəndi şairin adını, digər iki mənsumədə “Qurbani” olaraq yazılı bulunmasına rəğmən, Sadıq Sənan bəyin qeydi vəchilə “Qurban” olaraq göstərilməkdədir” (11, 168) yazan müəllif yanlış təshih etməyə çalışmışdır.

Mühacirətdə Qurbani yaradıcılığının əsas tədqiqatçısı Ə.Cəfəroğlu hesab edilə bilər. Alim bu ustad aşığı həmişə diqqət mərkəzində saxlamış, müxtəlif məqalələrində, tədqiqatlarında onunla bağlı araşdırmalarını davam etdirmişdir. Belə ki, “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı” əsərində XVI-XVII əsrdə xalq

yaratıcılığından bəhs edərkən, ilk növbədə Qurbani və onun yaratıcılığını incələmiş, onu xələflərinin ən böyük ustadı – “piri” kimi yüksək dəyərləndirmişdir: “Qurbani dərin və səmimi lirizmlə aşılana fəlsəfi şeirləri ilə Azərbaycan aşığı ədəbiyyatının pirinə çevrilmişdir. Elə buna görə də, bir sıra saz şairlərinin yaratıcılığında ustad aşığın surəti yaradılmış, şəxsiyyəti tərənnüm olunmuşdur” (6, 133).

Qurbaninin yaşadığı yüzilliyi – XVI əsr “aşığı ədəbiyyatının ən parlaq dövrü” kimi səciyyələndirən alim bu yüksəlişin səbəbini Səfəvilərin hakimiyyəti və Şah İsmayıl Xətəinin ana dilinə olan münasibətilə əlaqələndirmişdir: “Şah İsmayıl aşığıların türkülərini çox bəyənir və böyük bir qeyrətlə şiə etiqadı üçün təbliğat yaptığı qoşmalarını aşığı tərzində yazırdı. Bu bir yandan da beləcə şeir sənətləri üçün yeni bir mövzu bulan xalq şairləri üçün də təşviqdi” (4, 153).

Qurbaninin Şah İsmayıl Xətəiyə etdiyi məşhur “Şeyx oğlu Şahım” müraciətini xatırladan Ə.Cəfəroğlu aşığın sadə insanların halına acıyaraq, onların dərdsini misralara tökdüyü üçün çox sevildiyini və əsərlərinin Azərbaycan söz sənətinin zirvəsində qərar tutduğunu qeyd etmişdir. Alim Qurbani irsini eşq şeirləri, təbiət, və siyasi lirika olaraq üç qismə ayırmışdır: “Şeyx oğlu Şah”a duyduğu bütün simpatiyaya rəğmən sadə xalqın zor durumunu və zamanın siyasi intriqalarını açıqca təsvir etməkdən geri qalmırdı. Digər tərəfdən, realist və gözəl təbiət təsvirləri və eşq şeirlərinin möhtəvasını təşkil edirdi. Başarılı tənqis və gözəlləmələr əsərlərini süsləməkdədir” (4,154).

Ə.Cəfəroğlunun 1948-ci ildə İstanbulda “Türk dili və ədəbiyyatı” dərgisinin 3-cü sayında nəşr etdirdiyi “Tərəkəmə ağzı ilə hüdutboyu saz şairlərimizdən Qurbani və şeirləri” (3) adlı irihəcmli məqaləsi böyük sənətkarın həyat və yaratıcılığına həsr olunmuşdur. Alim özü kimi mühacir Aşığı Namazın dilindən “Qurbani” dastanını dinləmiş və yazıya köçürərək nəşr etdirmişdir. Tədqiqatçı G.Hüseynov bu barədə yazır: “...Qurbani qəlbinin bütün fiziki və mənəvi harayı ona şeirin ifa məkanında poetik həssaslıqla qoşulmuş Aşığı Namaz qəribliyi, eyni zamanda onu mətn olaraq qeydə alan və bu zaman mətnin bütün doğma Azərbaycan orijinallığını varlığı ilə qoruyan Əhməd Cəfəroğlunun Vətən həsrəti bu mətndə şeirin poetik layları kimi vardır” (7, 66).

Bundan əlavə, Əhməd Cəfəroğlu “Anadolu elləri ağızlarından dərləmələr” kitabına aşığın yaratıcılığına aid bir sıra şeirləri – “Aşığı Qurbani-Pərizad deyişməsi”, “Qurbaninin imtəhani”, “Qurbaninin sevgilisinə sözləri”, “Qurbaninin ayrılıq türküsi”, “Xan qızına xitab”, “Pərizadın məzarı başında”, “Pərizadın bağçasında”, “Qurbaninin son sözü” və s. daxil etmişdir. Bu poetik nümunələr “Qurbani” dastanının mətni kimi verilməsə də, adlarından göründüyü kimi, onunla birbaşa bağlıdır.

Əhməd Cəfəroğlunun topladığı bu poetik nümunələrin bir qisminə nə Qurbaninin şeirlər toplusunda, nə də “Qurbani” dastanının nəşr olunmuş variantlarında təsadüf olunur. Adı çəkilən mənbələrdəki şeirlərin bir qismi isə Ə.Cəfəroğlunun topladığı mətnlərdən fərqlənir, yaxud da tam deyildir. Lakin

mühacir alimin təqdim etdiyi mətnlər də hamısı orijinal deyildir, onların bir qisminə Azərbaycandakı mənbələrdə rast gəlmək mümkündür.

Ə.Cəfəroğlunun toplayıb nəşr etdirdiyi “Aşıq Kürəni – Aşıq Qurbani deyişməsi”, “Aşıq Qurbani – Pərizad deyişməsi”, “Qurbaninin ayrılıq türküsü”, “Xan qızına xitab”, “Pərizadın bağçasında”, “Qurbaninin son sözü” adlı şeirlərə, həmçinin “Havalanıb könül çıxma ucaya”, “Sallana-sallana gələn sevdiyim”, “Başına döndüyüm ala gözdü yar”, “Gəl, yarım sənən badə içəlim” misraları ilə başlayan poetik örnəklərə Azərbaycanda nəşr olunmuş “Qurbani” dastanının variantlarından heç birində və Qurbaninin Qəzənfər Kazımov tərəfindən tərtib edilmiş şeirlər toplusunda təsadüf olunmur. Məsələn, “Aşıq Qurbani – Pərizad deyişməsi”nə diqqəti yönəldək:

Aldı Qurbani:

Özün bilməzinən qalxıf oturma,
Axlın zaya verif, fəhmin itirmə.
Sevdiyın gönlünə xəbər getirmə,
Necə dağdı quzuyunda qar olmuş.

Aldı Pörüzat:

Bu nə pəhleydi gəldi başıma,
Fələk ağı qatdı şirin aşıma.
Hər kim xavar versə şah qardaşıma
Yüz il menşerdə yeri nar olsun.

Aldı Qurbani:

Eşqin piyalasın doldur sora gör,
Siyah zülfün dal gərdənə hör.
Qurbanım der, bizim bağı dərə gör,
Qeyri bağda heyva olu, nar olu.

Aldı Pörüzat:

Aşıq məşuğunnan alırmı murat,
Allahdan inayat, möyladan imdat.
Qurbanıdan ayrı düşsə Pörüzat,
Cümlə dərtlər bu sinədə var olu (5, 90).

Əhməd Cəfəroğlunun nəşr etdirdiyi “Ala gözdü, nazlı dilbər” misrası ilə başlanan şeirə “Qurbani” dastanının variantlarından heç birində və Qurbaninin şeirlər toplusunda təsadüf edilmir:

Kəbap üstə dönən közdü,
Etdicəgin cilvə nazdı,
Adülərdən qalma sözdü,
Gəlmə dilbar, gəlmə, dilbar,
Gəldin, geri dönmə, dilbar (5, 92).

Qeyd edək ki, “Qurbani” dastanının çap olunmuş hər iki variantında və Qəzənfər Kazımovun nəşrə hazırladığı “Qurbani” kitabında:

Durum dolanım başına
Aşiqindən küsən dilbər!
Gözlərini dik gözümə,
Nə mən dinim, nə sən, dilbər, (2,51; 88; 8,45)

misraları ilə başlayan (dastanın Diri versiyasında bu şeir bir qədər fərqli şəkildə getmişdir) “Dilbər” rədifli şeir olsa da, bu Ə.Cəfəroğlunun təqdim etdiyi poetik nümunədən həm məzmun, həm də forma baxımından seçilir. Ümumiyyətlə, “Qurbani” dastanının nəşr olunmuş variantlarında bu formalı şeirə təsadüf olunmur. Q.Kazımovun nəşrə hazırladığı “Qurbani” şeirlər toplusunda isə yalnız “Keçdi” rədifli yarımçıq bir şeir Əhməd Cəfəroğlunun təqdim etdiyi poetik nümunəyə bənzəyir (8, 54).

Əhməd Cəfəroğlunun toplayıb nəşr etdirdiyi örnəklər içərisində indiyədək “Qurbani” dastanının variantlarında və Qurbaniyə aid edilən digər mənbələrdə rast gəlinməyən nümunələrdən biri də “Qalxdı köç eylədi könül karvanı” misrası ilə başlayan şeirdir:

Qalxdı köç eylədi könül karvanı,
Naşı avçı kəsmiş av dərəsini.
Qalxıbınan endi ellərə doğru,
Seyrişif marallar sallara doğru.

Ata yox, ana yox, nə qardaş-bacı,
Çıxmaz ürəyimnən bu qəmlər acı.
Əbrüşüm muyunnan müsəllim saçı,
Kəh də səjdə qılar bellərə doğru.

Qurbanı yandırır eşqin ataşı,
Gəlməsin üsdümə sən tək naşı.
Durmayıpnan axır didəmin yaşı,
Axıpnan qarışır sellərə doğru (5, 87).

Qurbaninin yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarının hamısında Ə.Cəfəroğlu Kürəni adlı aşıqı xatırlamış, şah sarayında hər iki sənətkarın deyişmələrinin keçirildiyini bildirmiş, hətta doqquz bənddən ibarət həmin şeiri “Anadolu elləri ağızlarından dərləmələr” kitabında nəşr də etdirmişdir. Alimin Qurbaninin “daxil olduğu saray çevrəsində rəqib kimi qarşılaşdığı, hətta bir sıra hallarda mücadiləyə girişdiyi Kürəni də Azərbaycan saz şairləri arasında çox tanınanlardan biri olmuşdur”(6,133), – cümləsindən Aşıq Kürəniyə verdiyi dəyər meydana çıxmış olsa da, əyanilik üçün deyişmədən bir örnəyə diqqət yetirək:

Aldı Aşıq Kürəni:

Aradım, bulum gönül şəhrini,
Baxdım bu gönlümdə genə çar qaldı.
O çarın birisin qaldırdım atdım,
Baxdım dalısında genə çar qaldı.

Aldı Aşiq Qurbani:

Qadir möylam təməl vurdu dünyaya,
Nişangahı dörd qıvladı, çardı, çar.
Dört nəsnədən xəlq eyləmiş adamı,
Abu atəş xaki baddı, çardı çar (8, 88-89).

Deyişmə yalnız Aşiq Qurbaninin deyil, Aşiq Kürəninin də istedadını, bilik və bacarığını ifadə etməkdədir.

Əhməd Cəfəroğlunun toplayıb nəşr etdirdiyi bütün poetik mətnlərin geniş və hərtərəfli təhlili, əlbəttə, mümkün deyildir. Ona görə də, bu mətnlərlə bağlı ən səciyyəvi məqamlara diqqət yetirməyi məqsədəuyğun hesab etdik və bunlar da mühacir alimin Qurbani irsi ilə bağlı gördüyü işlər haqqında müəyyən qədər təsəvvür yarada bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Azərbaycan ədəbiyyatı (Seçilmiş misralar)” kitabına S.Refik Qurbani şeirlərindən parçalar daxil etmişdir (9, 74-75).

X.Aslan “Aşiq Ələsgər” kitabına yazdığı müqəddimədə Qurbani yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, onun yaradıcılığının yazılı ədəbiyyata, xüsusən Şah İsmayıl Xətayiə böyük təsirindən söhbət açmışdır (1,6).

Bütün bu müqayisələr həm də göstərir ki, Qurbani irsini daha geniş araşdırmaq üçün onun mühacirətdə nəşr olunan şeirləri də öyrənilməli və nəşr olunmalıdır, lakin təəssüf ki, hələ də bu problem öz həllini tapmamışdır. Həmin məsələyə diqqət yetirən G.Hüseynov yazır: “Qurbani şeirinin poetik xüsusiyyətlərini dərin-dərinə araşdırmış, o cümlədən onun şeirlərini dastanlardan, müxtəlif mətnlərdən, əlyazmaları, cümlərdən və s. mənbələrdən toplayaraq variant tutuşdurmaları, izah və şərhləri ilə birlikdə təqdim edən Qəzənfər Kazımovun “Qurbani” şeirlər məcmuəsi göstərir ki, tərtibçi Qurbani şeirinin təqdimi və tutuşdurması zamanı Ə.Cəfəroğlunun burada təhlili verilən nəşrindən (Ə.Cəfəroğlunun “Tərəkəmə ağızı ilə hüdütbodyu saz şairlərimizdən Qurbani və şeirləri” adlı məqalə nəzərdə tutulur – A.H) istifadə edə bilməmişdir” (7,66).

Doğrudan da, mühacirətdəki nəşrlər – M.S.Sənanın, Ə.Cəfəroğlunun, M.Şakirin, X.Aslanın və başqalarının tədqiqatları nəzərə alınmadıqca, Qurbani irsi öz bütövlüyünü, kamilliyini, zənginliyini əhəmiyyətli dərəcədə itirmiş olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşiq Elesker. Hazırlayan Dr. Haver Aslan. İstanbul: Edebiyat Cephesi Gazetesi Matbaacılık ve Neşriyat, 1984, 152 s.
2. Azərbaycan dastanları. 5 cildə, I c., Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1965, 380 s.
3. Caferoğlu Ahmet. Terekeme ağızı ilə hudutboyu saz şairlərimizdən Kurbani və şiirleri, “Türk dili ve Edebiyatı”, III, İstanbul: 1948, №1-2, s.87-106
4. Caferoğlu Ahmet. Azərbaycan Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatı, I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s. 140-217
5. Caferoğlu Ahmet. Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, Van, Bitlis, Muş, Karaköşe, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak illeri ağızları, Türk Dil Kurumu yayınları: 591, Ankara:

- Ankara Üniversitesi Basımevi, 1995, XXIII+ 288 s.
6. Cəfəroğlu Əhməd. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Mütərcim, 2008, 408 s
 7. Hüseynov Gülağa. Əhməd Cəfəroğlunun folklorşünaslıq irsi, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyası, Bakı, 2007, 146 s.
 8. Qurbani. Nəşrə hazırlayan: Q.Kazimov, Bakı: BDU, 1990, 280 s.
 9. Refik Selim Refioğlu. Azərbaycan edebiyatı (Seçilmiş mısralar), Bursa: Emek basımevi, 1941, 110 s.
 10. Sanan Mehmet Sadık Azərbaycan Saz Şairləri, “Azərbaycan Yurt Bilgisi”, İstanbul: 1932, yıl 1, sayı 2, s.55-59
 11. Şakir Mehmet. Aşık Kurbaninin üç manzumesi, “Azərbaycan Yurt Bilgisi”, İstanbul: 1932, yıl 1, sayı 4-5, s.167-169

КУРБАНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭМИГРАНТСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ

А.ГАСАНКЫЗЫ

РЕЗЮМЕ

В статье “Курбани в азербайджанской эмигрантской фольклористике” рассмотрено исследование эмигрантской фольклористики о жизни и творчестве Курбани.

Особенно выделены и впервые привлечены к системному исследованию труды таких видных представителей эмигрантской научно-теоретической мысли, как Ахмед Джафароглы, Хавер Аслан, Мехмет Садык Санан и др.

Ключевые слова: эмиграция, фольклор, родина, Курбани, ашуг

GURBANI IN AZERBAIJANI EMIGRATION FOLKLORE STUDIES

A.HASANGIZI

SUMMARY

The article “Gurbani in Azerbaijan emigration folklore studies” analyzes researches of emigration folklore studies about the life and creativity of Gurbani.

The works of the prominent representatives of emigration, such as Ahmad Jafaroghlu, Khaver Aslan, Mehmet Sadik Sanan etc. have been emphasized and for the first time systematically analyzed.

Key words: emigration, folklore, motherland, Gurbani, ashug